

Investigating the Relationship between Religiosity and Social Hopefulness among Female High-School Students in Shiraz

Bijan Khajenoori*

Associate Professor, Department of Sociology, University of Shiraz, Iran

Maryam Momeni

M.A. Student of Sociology, University of Shiraz, Iran

Azade Hoshjar

M.A. Student of Sociology, University of Shiraz, Iran

*Corresponding author, e-mail: bkhaje@rose.shirazu.ac.ir

Introduction

Religion is an effective factor in socialization process which has attracted the attention of many sociologists. It is an important factor affecting mental health. Religion transforms the world picture in an individual view and changes his perception of himself, creation and the events surrounding him. Such a person does not feel frustration and anxiety caused by difficulties. He is sure that God support him. Incidents and events are transient and patience will be rewarded by God. (Cruise, Abedi, 2008). Naturally, human beings are vulnerable to concerns and worries so they consistently have fought to overcome them. Religiously speaking, one of the objectives of creation of humankind was to bring peace and comfort in life and humans struggle to overcome despair and depression (Parcham and others, 2010). Quality of life has a significant relationship with hope and plays an important role in achieving social success (Snayder quoted in Mehrinejad and Moghaddam, 2011). The lack of hope causes a person to feel disabled and desperate and that he does not have enough self-esteem. We tolerate suffering and torment because we think in the future it changes to the good. Therefore, all our efforts are worthwhile. Hope enables us to resist the difficulties and problems of the present so the door will be opened to solve them (Snyder, 2000). Spiritual crisis is one of the consequences of despair even among some religious people. Appropriate goal setting is a key factor in this battle. It seems that one of the causes of failures and successive wanderings in humans is disappointment in reaching goals and lack of effort. Optimistic people, with more faith, and popularity have more adaptability with education, employment and sports. Also, they have more political and social achievements and happiness. They hope they can live with the challenges that may be encountered consistently. Hope is so important that in recent years a new approach has emerged in the field of psychology, which is known as positive psychology. Positive psychology is the scientific study of human abilities and strengths. One of the most important element of positive psychology is optimism. So this paper aims at considering the relationship between religiosity and social hopefulness.

Materials & Methods

This is an applied research. With regard to the type of study, it is a descriptive study and has used the survey method. The study population consists of all high school female students in Shiraz during the academic year of 1391 -92, whose total number is equal to 5637 individuals. 381 students were selected by use of cluster sampling method and Cochran formula. Data collection techniques in this study was a Likert type questionnaire and the data was analyzed by SPSS software.

Discussion of Results & Conclusions

In this study, emotional, religious, moral and ritual aspects of hope were measured. According to the results of previous research, a positive relationship between religious orientation and hopefulness was

found. Likewise, hopelessness is associated with depression. Students who are religious and hopeful, have a higher tolerance threshold and are generally more successful in school.

Keywords: Religion, Social Hopefulness, High-school Students.

References

- Quran
Aron, R. (2009) *the trend of thought in sociology (revised text)*, the translator Bagher Parham, Tehran: Scientific and Cultural
Ahmadi, Y. (2009) "The Religiosity and Attitudes to Future Generations Case Study of Religion in the City", *The Journal of Marefat*, vol. 1(1), p 17- 44.

- Ahmadi Tahor Soltani, M. R. Creamynia, R. Ahadi, Moradi, A. (2011) "Validated Scale Specific Areas in Hopes of Iranian Students", *the Journal of Clinical Psychology Studies*, vol. (5), p 51-74.
- Balnjany, E. khashabi, J. Amanpour, E. N. Azimi (2010) "The Relationship between Spiritual Health, Faith and Hope in Patients with Cancer". *Journal of Nursing and Midwifery, Tehran University (Hayat)*, vol. 17(3), p 27-38.
- Behrozi, N. N. Mohammadi, (2008) "*The relationship of meaning and hope in Shiraz University*", Proceedings of the Fourth National Conference on Mental Health.
- Beigi, A. Farahani, M.T. Mohammad Khani, S. A. Mohammadi Far, (2010) "The Diagnostic Quality of Life and Hope in NA and Addicts in Methadone Maintenance Treatment". *Journal of Clinical Psychology*, vol. 3(3), p 75-84.
- Parcham, A. Fatehiizade, M. Z. Mhqqyan, (2010) "The Three Dimensions of Snyder's Theory and Its Implementation with a View of the Quran", *the Journal of Marefat*, vol. 20(164), p 99-113.
- Khalilian Shalamzar, M. G. Jandagh, A. Pasandide, (2012)"Hope Scale Construction and Validation, according to Muslim Sources", *Journal of Psychology and Religion*, vol. 6(1), p 59-76.
- Dojkam, R. (1999) *the income of the sociology of religion from the perspective of Motahari*, Tehran: Publications Office of Education.
- Rastegar Khalid, A. (2005) "Expanding the Role of Women in Order to Support Family", *Vocational Journal of Sociology*, No. 4, p 126-165.
- Syadyan, S. H. Mostajeran, M. A. Qmrany, (2011) "A Comparison of Life Expectancy and Optimism Deaf and Hard of Hearing Students", *the Journal of Special Education*, vol. 112, p 18-26.
- Shahriari, S. (2010) "The Role of Religious Hope", *the Journal of Paivand*, vol. 387, p 23-25.
- Taliban, M. (1999) "Religious Commitment and Political Affiliations", *the Journal of Name Pejohesh*, vol. 5(20-21), p 1-22.
- Abedi, A. Shavakhi, A. and M. Taje, (2008) "The Relationship between Religiosity and Happiness Bin of High School Female Students in Isfahan", *Islamic Studies and Psychology*, vol. 1(2), p 45-58.
- Abdullahi, M. (2009) "Sociological Explanation of Hope, Growth, Education", *the Journal of Social Sciences*, vol. 14(2), p 35-41.
- Aghdam Alizadeh, M. B. (2011)"Evaluation of Hope for the Future among Students and Its Influencing Factors", *The Journal of Applied Sociology*, vol. 20(4), p 189-206.
- Gholami, M. Pasha, G. and Sudani, M. (2009) "The Effectiveness of Group Therapy Bramid Meaning of Life and General Health of Female Patients with Thalassemia, Knowledge and Research" *The Journal of Applied Psychology, Islamic Azad University Khorasgan*, vol. 42, p 45- 25
- Ghabel, N. (2009)"Fears and Hopes of the Quran", *the Journal Marefat*, vol. 1(1), p 17- 44.
- Ghasemi, A. Abedi, A. and I. Baghban, (2009)"The Effect of a Group Based on the Idea of Hope Snyder Elderly Happiness, Knowledge and Research" *The Journal of Applied Psychology, Islamic Azad University Khorasgan*, vol. 40, p 17-38.
- Kraskian, A. (2012)"The Scale of Hope in Youth", *Roshd*, vol. 9(33), p 34-35.
- Karami, J. Z. Ali and Alikhany, M. (2011) "The Relationship between Religious Orientation and Degree of Resilience and Hope in Razi University", *the Journal of Islamic University of Culture*, vol. 2(2), p 243-256.
- Kuzaran, L. (1994), *The Life and Thought of the Elders of Sociology*, translated by M. Triad, Tehran: Elmi.Cohen, B. (2008), *Principles of Sociology*, translated by Ghulam Abbas Resort and Reza Fazel, Tehran: Samt.
- Mohqqyan, Z. (2011)"Hope and Its Evolutionary Role in the Qur'an", *Bayanat*, vol. 73(19), p 165-184.
- Mehrinejad, S.A. Rajabi Moghadam, S. (2011)"To Evaluate the Effectiveness of Increased Life Expectancy Addicts Logotherapy on Short-Term Leave", *The Journal of clinical psychology Studies Quarterly*, vol. 8(2), p 29-42.
- Chang, E. C. (1998) "Hope, Problem-Solving Ability, and Coping in a College Student Population: Some, Implications for Theory and Practice". *Journal of Clinical Psychology*, vol. 54, p 953-962.
- Curry, L.A. Snyder, C.R. Cook, D.L. Ruby, B.C. & Rehm, M. (1997) "The Role of Hope in Student-Athlete, Academic and Sport Achievement". *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 73, p 1257-1267.
- Ebright, P. R. & Lyon, B. (2002) "Understanding Hope and Factors that Enhance Hope in Women with Breast Cancer". *Oncology Nursing*, vol. 29, p 3.
- Scioli, A. Chamberlin, C.M. Samor, C.M. Lapointe, A.B. Campbell, T.L. A. (1997) *Prospective study of hope, optimism, and health*. MacLeod AR, McLenon J.; 81 (3 Pt 1): 723-

- 33.
- John, M. Salsman, L. Tamara, Brown, H. Emily, Brechting, Charles, R. Carlson, (2005) "The Link between Religion and Spirituality and Psychological Adjustment: The Mediating Role of Optimism and Social Support", *Pers Soc Psychol Bull*, vol. (31), p 522-535.
- Joseph Ciarrochi, Patrick C.L. Heaven Corresponding, Fiona Davies (2007) "The Impact of Hope, Self-Esteem, and Attributional Style on Adolescents' School Grades and Emotional Well-Being: A Longitudinal Study", *Journal of Research in Personality*, vol. 41(6), p 1161- 1178.
- Michael, F. Valle, E. Scott, Huebner, Shannon, M. Suldo, (2006) "An Analysis of Hope as a Psychological Strength", *Journal of School Psychology*, vol. 44, p 393-406.
- Penrod, J. Morse, M. (1997) "Strategies for Assessing and Fostering Hope: The Hope Assessment Guide: Oncology Nurse Forum". *Jul*, vol. 24 (6), p 1055-1063.
- Snyder, C.R. Stephen, S. Ilardi, Jen Cheavens Scott, T. Michael, Laura Yamhure (2000) "Susie Simpson", *Cognitive Therapy and Research*, vol. 24(6), p 747-762
- Snyder, C.R. (2000) *Handbook of hope*. Academic press.
- Snyder, C. R. Irving, L. Anderson, J. R. (1994) *Hope and Health: Measuring the will and ways*, In: CR Snyder CR Forsyth (Eds.), *Handbook of Social and Clinical Psychology: The Health Perspective*.
- Van, Dongen, E. (1998) "I Wish a Happy End. Hope in the Lives of Chronic Schizophrenic Patients". *Anthropology and Medicine*, vol. 5, p 169-192.
- Wang, P. Chang, F. Shih, C. Sun, C. & Jeng. (2003) "Self-care Behavior, Hope, and Social Support in Taiwanese Patients Awaiting Heart Transplantation". *Journal of Psychosomatic Research*, vol. 61, No. 4, p 485-491.

بررسی رابطه دینداری و امیدواری اجتماعی در دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر شیراز

بیژن خواجه‌نوری، دانشیار، بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز*

مریم مومنی، دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز

آزاده هوشیار، دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز

چکیده

امید به عنوان نیروی محرکه انسان و یکی از عوامل مهم در بهزیستی مادی و معنوی به شمار می‌رود. ادیان الهی همواره متدینین را در سخت‌ترین شرایط به امید، رجا و توکل دعوت می‌کنند. امیدواری در سن نوجوانی که مرحله شکل‌گیری بنیانی‌ترین نظرها و مهم‌ترین انتخاب‌هاست به مراتب بیش از مراحل دیگر عمر اهمیت دارد. این تحقیق به دنبال این است که میزان امیدواری را در بین دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه بسنجد و رابطه آن را با دینداری بررسی کند. روش این تحقیق از نوع پیمایشی و جامعه آماری آن را تمامی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر شیراز (۵۶۷۳ نفر) در سال تحصیلی ۹۲-۹۳ تشکیل داده است که از آن میان، ۴۰۰ نفر با استفاده از فرمول کوکران به عنوان نمونه انتخاب شدند. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نظریه اسنایدر، نظریه منتخب این تحقیق بود. اطلاعات و داده‌های به دست آمده به وسیله روش‌های آمار توصیفی، ضریب همبستگی و جز آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد بین ابعاد دینداری (بعد اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی) با امیدواری دانش‌آموزان رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. از بین ابعاد دینداری بُعد پیامدی رابطه قوی‌تری با امیدواری داشت.

کلید واژه‌ها: دینداری، امیدواری، دانش‌آموز، بعد پیامدی، نظریه اسنایدر.

مقدمه و طرح مسأله

عالمان علوم اجتماعی از بدو شکل‌گیری جامعه‌شناسی همواره با پافشاری بر اجتماعی بودن بشر، به دنبال تبیین ساختارهای اجتماعی بر عملکرد بشر بوده‌اند. دین نیز از مقوله‌های تأثیرگذار در فرایند اجتماعی شدن مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان بوده است.

در جامعه‌ای که سعی علما و متفکرانی که دغدغه دین دارند و اغلب همت خود را در قالب‌های مختلف اعم از رسانه‌ها، نظام آموزشی و جز آن بر آن داشته‌اند تا با جهت‌دهی دینی به ساختارهای اجتماعی روحیه جنبش، تکاپو و امید را تقویت کنند و از سوی دیگر در جوامع غربی نیز امید با ریشه‌های دینی در غرب، نقش مهمی در شیوه‌های روانی روزانه ایفا می‌کند (دانژن^۱، ۱۹۹۸)، امید به عنوان یکی از سرمایه‌های انسانی شاخص سلامت روان افراد مطرح می‌شود. امیدواری به آن معنا که در اسلام معنا می‌شود به انسان وسعت دید می‌دهد که در سایه آن بسیاری از مشکلات فردی و اجتماعی کاهش می‌یابد. (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۸).

دین از عوامل مهم و تأثیرگذار در سلامت ذهن است دین چهره جهان را در نظر فرد دیندار دگرگون می‌سازد و طرز تلقی او را از خود، خلقت و رویدادهای پیرامون تغییر می‌دهد. فرد دیندار خود را سخت در حمایت و لطف همه جانبه خداوند، بزرگ‌ترین نیروی موجود می‌بیند و بدین ترتیب احساس اطمینان و آرامش و لذت معنوی عمیقی به وی دست می‌دهد. چنین فردی به سبب ناملایمات و ناکامی‌های زندگی دچار ناامیدی و اضطراب نمی‌گردد زیرا خداوند را حامی خویش می‌داند و اطمینان دارد که این حوادث و رویدادها گذرا هستند و او پاداش صبر خود را خواهد گرفت (کروز^۲، به نقل از عابدی و دیگران، ۱۳۸۷).

بشر به طور طبیعی در طول زندگی در این جهان با نگرانی‌ها و اضطراب‌های بسیاری روبرو بوده است و همواره

جهت پیروزی بر آنها و از میان بردن عوامل پیدایش آنها کوشیده است. یکی از اهداف پیدایش مجموعه بزرگ اختراعات و اکتشافات بشر نیز دستیابی به آرامش و آسایش در زندگی و مبارزه با ناامیدی و افسردگی بوده است (پرچم و دیگران، ۱۳۹۰). بر هیچ اهل علمی پوشیده نیست که در شکل‌گیری شخصیت هر فرد، مقطع جوانی از جایگاه خاص و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در آموزه‌های دینی بر اهمیت و برتری این مقطع سنی تأکید زیادی شده است. اسنایدر و همکاران نشان داده‌اند کسانی که امید بالایی دارند، توانایی بیشتری برای حل مسائل اجتماعی دارند تا کسانی که دچار امید پایین هستند (چانگ^۳ به نقل از قاسمی، ۱۳۸۸).

امیدواری یا ناامیدی به آینده تحصیلی، شغلی، ازدواج و سایر امور جاری متأثر از سبک زندگی خانوادگی، نظام آموزشی و پرورشی، رسانه‌ها و جز آنهاست. همچنین این مسأله نوع عملکرد تحصیلی نوجوانان، شیوه‌های رفتار فردی و اجتماعی، شیوه برخورد و حل مسائل و انواع فعالیت‌های اجتماعی و حتی روحیه مطالبه‌گری آنها را تحت الشعاع قرار می‌دهد. لاکي^۴ معتقد است افرادی که تفسیرهای بدبینانه‌ای از زندگی دارند، در معرض مخاطرات بهداشتی هستند زیرا سیستم دفاعی بدن آنها عملکرد مطلوبی ندارد (لاکی به نقل از غلامی، ۱۳۸۸).

کیفیت زندگی با امیدواری و راهبردهای مقابله‌ای ارتباط مثبت دارد، به این معنی که افراد با کیفیت زندگی بالا در رسیدن به اهداف خود مصمم هستند و همچنین راهبردهای قدرتمندی را برای رسیدن به اهداف و حل مسائل استفاده می‌کنند (اسنایدر^۵ به نقل از بیگی و دیگران، ۱۳۹۰). امید عامل مؤثری در دستیابی به موفقیت‌های اجتماعی است. نداشتن امید به زندگی و پایین بودن آن موجب می‌شود فرد احساس کارایی پایینی داشته باشد، عزت نفسش کاهش می‌یابد و به این ترتیب تلاش برای پیشرفت در زندگی را بیهوده بداند و

³ Chang

⁴ Lucky

⁵ Snyder

¹ Dongen.

² Cruise

آنها به زندگی، بر عملکردشان نیز تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم دارد. تأثیر سن نوجوانی که مرحله شکل‌گیری بنیانی‌ترین نظرها و مهم‌ترین انتخاب‌هاست، بنابر اذعان متفکران، تأثیر ژرفی در مراحل بعدی زندگی انسان دارد. ناامیدی نه فقط یک پدیده روانی است که فقط قابلیت بررسی در روان‌شناسی داشته باشد بلکه از آن جهت یک مسأله اجتماعی است که علل اجتماعی و پیامدهایی برای جامعه دارد.

بیم و امید دو عامل روحی است که در تکامل انسان نقش مؤثری دارند و هیچ نوع اصلاحی بدون این دو صورت نمی‌گیرد. امید و امیدواری به رحمت خدا از ارکان دین است و چیزی که به عنوان رکن حساب شود از چنان ارزشی برخوردار است که بدون آن پایه، آن بنا سست و لرزان خواهد بود.

در قرآن کریم ۲۸ آیه وجود دارد که در آن ریشه «رجو» به معنای امید در مشتقات و معانی متعدد به کار رفته است و آنچه از ترجمه‌های متعدد و تفاسیر بر می‌آید این است که در اکثر این آیات از رجاء مفهوم امید و امیدواری حاصل می‌شود (شهریاری، ۱۳۹۰). امید در منابع دینی بیشتر در گستره رحمت خداست. در اهمیت امیدواری همین بس که خداوند در قرآن کریم ناامیدی از رحمت خود را ویژگی مبعوض‌ترین مردم یعنی کافران^{۱۱}، گمراهان^{۱۲}، منافقان^{۱۳} و جاهلان^{۱۴} دانسته است. نه تنها در اسلام که در مسیحیت هم امید به همراه عشق و ایمان، عصاره‌ای برای داشتن زندگی خوب دانسته‌اند. درد و رنج، اغلب در زمان حال، به امید اینکه در آینده اوضاع بهتر خواهد شد، تحمل می‌شود. بنابراین تمام کوشش‌هایمان ارزشمند هستند. امید موجب ایجاد توانایی در عدم تأثیرپذیری از مشکلات زمان حال می‌شود همچنین باعث گشودگی نسبت به فرصت‌های جدید می‌گردد (اسنایدر، ۲۰۰۰).

در نتیجه موفقیت‌های کمتری به دست آورد (اسنایدر به نقل از مهری‌نژاد و مقدم، ۱۳۹۱).

امید به عنوان مجموعه‌ای شناختی است که از یک حس متقابل به دست آمده از تعیین هدف و مسیر (برنامه‌ریزی از راه برای رسیدن به اهداف) تحت یک اقدام فردی تعریف شده است (اسنایدر، ۱۹۹۴). مفهوم امید از نظر نووتنی^۱ (۱۹۸۹) نیروی زندگی پویا و بلند، از نظر دارلینگتون^۲ (۲۰۰۲) اهمیت حمایت شدن از سوی دیگران، از نظر هاملستین^۳ و روت^۴ (۲۰۰۲) برقراری ارتباط نزدیک با ارزش‌های شخصی و اهداف، از نظر هاقتون^۵ (۲۰۰۷) توان فعالیت کردن فعالیت‌های روزانه و متحرک نگه داشتن خود است (چرانک^۶، استانگلینی^۷ و اسلاد^۸، ۲۰۰۸، به نقل از کراسکیان، ۱۳۹۲).

فروم^۹ معتقد است، امید آمادگی برای لحظات هنوز اتفاق نیفتاده است. امید نسبت به چیزی که وجود ندارد و یا نمی‌تواند وجود داشته باشد، هرگز پدید نمی‌آید. افراد امیدوار افرادی قوی‌تر هستند و برای کمک‌رسانی آماده‌ترند و تمام علائم حیات را نشان می‌دهند. حیاتی که سرشار از تولد و وقوع است. وی بیان می‌کند که امید عامل ذاتی و باطنی شالوده زندگی و عامل پویا و دینامیک روان انسان است (فروم، به نقل از خلیلیان شلمزاری و دیگران، ۱۳۹۲).

خوش‌بینی ساختاری شناختی است شامل یک باور عمومی در نتایج مثبت بر اساس تخمین‌های منطقی از احتمال یک شخص از موفقیت و باور به خودکارآمدی شخصی. امید، احساسات ریشه‌دار در اعتماد زود هنگام و تحت تأثیر باورهای کنترل خارجی و مشترک است (سایولی^{۱۰}، ۱۹۹۷).

نوجوانانی که بر اثر ساختارهای اجتماعی یا الگوهای کنشی به ناامیدی در زندگی دچارند، قطعاً علاوه بر نوع نگاه

¹ Nowotny

² Darlington

³ Hamlstyn

⁴ Roth

⁵ Houghton

⁶ Schrank, B

⁷ Staghellini, G

⁸ Slade, M.

⁹ Fromm

¹⁰ Scioli.

^{۱۱} ولاتیاسوا من روح الله، انه لایبأس من روح الله الا القوم الکافرون؛ یوسف: ۷۸

^{۱۲} فلا تکن من العاظین. قال و من یقنط من رحمه ربه الا الضالون حجر: ۵۵ و ۶۵

^{۱۳} الظانین بالله ظن السوء؛ فتح: ۶

^{۱۴} و یظنون بالله غیر الحق ظن الجاهلیه آل عمران: ۱۵۴

خودکشی و نگرش به خودکشی و جز آن همراه است (کرمی و دیگران، ۱۳۹۱). امیدواری از چنان اهمیتی برخوردار است که در سال‌های اخیر رویکرد جدید در حوزه روان‌شناسی پدید آمده است که به روان‌شناسی مثبت معروف است. روان‌شناسی مثبت را علم بررسی توانمندی‌ها و نقاط قوت انسانی می‌دانند. از جمله متغیرهای مطرح شده در روان‌شناسی مثبت امید و خوش‌بینی هستند (سیادتان، ۱۳۹۱).

پیشینه تحقیق

تحقیقات زیادی صورت گرفته که نشان می‌دهد معنویت و دینداری به عنوان یک منبع بالقوه می‌تواند بر افزایش امید تأثیرگذار باشد. سرچشمه این تحقیقات به سال‌های ۱۸۸۰ تا ۱۹۳۰ و بررسی علمی آن به پایان قرن بیستم برمی‌گردد. تحقیقات افرادی چون ویلهلم ونت^۵، ویلیام جیمز^۶، استنلی هال^۷، کارل یونگ^۸ مطرح می‌کنند که آدمی باید از مذهب برای افزایش امید خود استفاده کند. روبرت در تحقیقات جامع خود درباره نیازهای اعتقادی انسان‌ها، قرن بیست و یکم را قرن معنویت خواند و بهترین راه ایجاد امید را رابطه با خداوند معرفی کرد (پرچم و محققان، ۱۳۹۰).

قابل (۱۳۸۴) پایان‌نامه تحصیلی خود را با عنوان «بیم و امید از منظر قرآن» تنظیم کرده است. در این تحقیق به خوف و رجا از منظر آیات و روایات، اقسام، عوامل، مراتب خوف و رجا، آثار خوف نقش بیم و امید پرداخته شد. همچنین آثار خوف در قرآن، در روایات، آثار فردی، اجتماعی و معنوی آن و همچنین آثار امید مطرح و به آن در حد استطاعت پرداخته شده است.

بهروزی و محمدی (۱۳۸۷) تحقیقی با عنوان بررسی رابطه معنای زندگی و امیدواری در دانشجویان دانشگاه شیراز انجام دادند. تعداد نمونه در این تحقیق ۱۰۰ نفر بود. نتایج این

بحران معنویت از پیامدهای غیر قابل انکار ناامیدی حتی در بین بعضی از متدینین است. یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت در زندگی هدف‌گذاری‌های صحیح است که امید لازمه حرکت در مسیر وصول آن هدف است. به نظر می‌رسد یکی از عوامل سرگردانی‌ها و شکست‌های پی در پی انسان‌ها، نا-امیدی در وصول اهداف و در نتیجه عدم تلاش، رخوت و سستی است.

افراد با خلق خوش‌بینانه، با ایمان‌تر هستند، محبوبیت بیشتری دارند، سازگاری بهتری با تحصیل، شغل و ورزش دارند؛ همچنین موفقیت‌های سیاسی و اجتماعی افراد با خلق خوش‌بینانه و شاد بیشتر است (چایر^۱، ۲۰۰۲ به نقل عابدی و دیگران، ۱۳۸۷). آبروینگ^۲ و همکاران نیز نشان دادند که آموزش آموزش امید می‌تواند منافع روان‌شناختی مختلفی برای افراد داشته باشد و همچنین مؤلفه شادی را در آنها افزایش دهد (قاسمی، ۱۳۸۸).

امید با سلامت روانی و جسمی که با انواع مقیاس‌ها مانند پاسخ مثبت به مداخله پزشکی، سلامت ذهنی، خلق مثبت، پرهیز از فشارهای مثبت زندگی، نشاط و شادکامی در امور زندگی و مسأله‌گشایی همبستگی مثبت دارد و آنها را پیش‌بینی می‌کند (کار^۳، به نقل از سیادتیان و همکاران، ۱۳۹۱). افراد امیدوار قادرند در صورت مسدود بودن مسیرهای وصول اهداف، مسیرهای دیگری را خلق یا جایگزین کنند (اسنادیر، ۲۰۰۰). افراد امیدوار می‌توانند با چالش‌هایی که ممکن است در زندگی با آن روبرو شوند سازگار شوند، شادی بالاتری تجربه می‌کنند و از زندگی رضایت بیشتری دارند (کینگ و همکاران به نقل از احمدی سلطانی ظهور و دیگران، ۱۳۹۱).

از نظر کوئینگ^۴ و همکارانش ارتباط معناداری بین دین با بهزیستی شادمانی و رضایت از زندگی امید و خوش‌بینی هدفمندی و معنا در زندگی، عزت نفس بالاتر و احساس تنهایی، افسردگی کمتر و بهبود سریعتر افسردگی میزان کمتر

⁵ wandt,w

⁶ William James

⁷ stanley Hall

⁸ Jung, K

¹ chiara

² Irving

³ Carr

⁴ Koenig

بیمار مبتلا به سرطان مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج حاکی از آن بود که بین سلامت وجودی و سلامت مذهبی (زیر گروه‌های سلامت معنوی) و همچنین بین مذهب درونی و اعمال مذهبی از زیر گروه‌های مذهب با امید ارتباط معناداری وجود داشت. سلامت وجودی، اعمال مذهبی سازمان یافته و مذهب درونی (از زیر گروه‌های مذهب) عوامل پیش‌گویی‌کننده معنادار برای امید بودند. نتایج این مطالعه اهمیت سلامت معنوی و مذهب را به عنوان متغیرهای تأثیرگذار بر امید بیماران سرطانی مورد تأیید قرار می‌دهد.

پرچم و محققان (۱۳۹۰) در تحقیقی با عنوان «بررسی تطبیقی راه‌کارهای ایجاد و افزایش امید از دیدگاه روان‌شناسی مثبت‌نگر و قرآن کریم» از نظریه امید اسنایدر و آیاتی از قرآن (انواع امید راهکارهای اعتقادی و رفتاری و اجتماعی) به بررسی القای امید پرداخته‌اند. با توجه به یافته‌های این پژوهش، می‌توان بدین نکته دست یافت که تلاش‌های روان‌شناسان، تلاشی است در خور توجه و شایسته ستایش و به میزان قابل توجهی توانسته است دستاوردهای گران‌بهایی را در اختیار افراد قرار دهد و شباهت زیادی نیز با مفاهیم قرآنی موجود در این حوزه دارد. از این‌رو درباره موضوع فوق در حوزه روان‌شناسی و قرآن، یافته‌های بشری بسیار شبیه به آموزه‌های قرآنی است.

کرمی و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان رابطه جهت‌گیری مذهبی با میزان تاب‌آوری و امیدواری در دانشجویان دانشگاه رازی انجام دادند که نتایج آن حاکیست که رابطه معناداری بین میزان جهت‌گیری مذهبی با امیدواری در بین دانشجویان وجود دارد.

علیزاده‌اقدم (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان بررسی امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن انجام داد و نتایج حاکی از آن است که امید به آینده در مقاطع مختلف متفاوت است. همچنین امید به آینده بر عملکرد تحصیلی دانشجویان مؤثر است. در میان ویژگی‌های عمومی و فردی فقط سن، ارتباط ضعیفی با امید به آینده داشته است. نتایج تحلیل

تحقیق حاکی از آن بود که دختران بیش از پسران امیدواری دارند.

علاء‌الدینی و همکاران (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان بررسی تأثیر امید درمانی بر میزان افسردگی دانشجویان دختر دانشگاه اصفهان، با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون دریافتند که هرچه مؤلفه امید در دانشجویان بیشتر باشد، افسردگی کاهش می‌یابد و هرچه مؤلفه امید و امیدواری کمتر باشد افسردگی در دانشجویان افزایش می‌یابد.

احمدی (۱۳۸۸) تحقیقی با عنوان "وضعیت دینداری و نگرش به آینده" در سندج انجام داد. یافته‌های این پژوهش تفاوت معنی‌داری میان دو نسل در ابعاد مناسکی و پیامدی دینداری و نگرش به آینده را نشان می‌دهد. البته تفاوت معنی‌داری میان دو نسل در متغیرهای بُعد اعتقادی و تلقی از مذهبی بودن افراد در آینده وجود ندارد. هر چند در زمینه نگرش به آینده مذهب، تلقی نسل بزرگسال منفی‌تر از نسل جوان است. در رابطه با پیوستار نسلی در زمینه دینداری می‌توان تفاوت‌های مکشوف میان نسل‌ها را با عبارت "فاصله نسلی" بیان داشت. اگرچه در پاره‌ای از ابعاد، مانند بُعد مناسکی و نگرش به آینده دین، می‌توان تاحدودی قائل به "شکاف نسلی" بود.

عبداللهی (۱۳۸۹) تحقیقی با عنوان بررسی میزان امید به آینده بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره متوسطه در نجف‌آباد انجام داده است. این تحقیق نشان داد که میزان دینداری و پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده با ۷ و ۱۱ درصد، بیشترین سهم را در تبیین میزان امید به آینده داشت. که می‌توان این را مهم‌ترین نتیجه به دست آمده از این تحقیق دانست. در مدل رگرسیون، میزان دینداری و پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده به ترتیب با بنای ۳۵٪ و ۲۸٪ شدیدترین تأثیر معنی‌دار بر میزان امید به آینده داشتند.

بالنجانی و دیگران (۱۳۹۰) تحقیقی با عنوان سلامت معنوی، مذهب و امید در سازگاری بیماران مبتلا به سرطان انجام دادند. در این مطالعه مقطعی توصیفی-تحلیلی، ۱۶۴

داد. نتایج حاکی از این است که رابطه بین مذهبی بودن درونی و رضایت از زندگی معنادار است. این یافته‌ها حتی پس از در نظر گرفتن متغیرهای کمکی (سن، جنسیت، قومیت، مطلوبیت اجتماعی) معنی‌دار بود.

یان وانگ^۶ و دیگران (۲۰۰۶) بر روی بیماران قلبی که در انتظار پیوند قلب بودند مطالعه‌ای انجام دادند. هدف از این مطالعه به منظور بررسی رفتار مراقبت از خود، امید و حمایت اجتماعی در بیماران در انتظار پیوند قلب بود و همه عوامل همبستگی و مرتبط بررسی شد. ضرایب مثبت در رفتار مراقبت از خود، امید و حمایت اجتماعی مشاهده شد.

وال^۷ و دیگران (۲۰۰۶) در بررسی با عنوان امید به عنوان عنوان یک نیروی روانی نشان دادند که افراد با سطح امیدواری بالاتر، درباره تسلیم شدن کمتر فکر می‌کنند. سیاروچی^۸ (۲۰۰۷) در پژوهشی با عنوان تأثیر امید، اعتماد به نفس و سبک اسناد در نمرات مدرسه نوجوانان و احساس بهبود: مطالعه طولی به این نتیجه رسیدند که امید یک پیش‌بینی از عاطفه مثبت و بهترین پیش‌بینی‌کننده از نمرات بود.

به طور خلاصه امید با عاطفه مثبت، خود ارزشمندی، شایستگی در حیطه‌های مختلف، افکار مثبت و انعطاف‌پذیرتر، توانایی تحصیلی بیشتر و خلاقیت، عزت نفس و خوش‌بینی رابطه دارد. همچنین از افراد در برابر رویدادهای استرس‌زا حمایت می‌کند (محققان، ۱۳۹۱).

ادبیات و چارچوب نظری

در نظریه امید اسنایدر، سه مؤلفه وجود دارد: تفکر هدف (هر چیزی که خود فرد مایل است بدان دست یابد، آن را انجام دهد یا تجربه یا ایجاد کند)، تفکر عامل (یک مؤلفه انگیزشی برای به حرکت در آوردن فرد، در مسیر راه‌های در نظر گرفته شده برای رسیدن به هدف) و تفکر گذرگاه (توانایی ادراک شده فرد برای شناسایی و ایجاد مسیرهایی به سمت هدف) (محققان، ۱۳۹۱). این سه مؤلفه بر یکدیگر اثر متقابل دارند.

رگرسیون نشان می‌دهد که امید دانشجویان به آینده از میزان دینداری، انسجام و اعتماد اجتماعی (از ابعاد سرمایه اجتماعی) و سرمایه فرهنگی متأثر می‌گردد. این متغیرها بر روی هم، ۲۸ درصد از تغییرات متغیر امید به آینده را تبیین می‌کنند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که امید به آینده در بین دانشجویان بیشتر از اینکه از ویژگی‌های فردی تأثیر بپذیرد، از عوامل ساختاری متأثر است.

پیشینه خارجی

پنرود و مورس^۱ (۱۹۹۷) در تحقیقی با عنوان «راهبردهای ارزیابی و پرورش امید: راهنمای ارزیابی امید» به این نتیجه رسیدند که افرادی که خود را مذهبی می‌دانند، در مقایسه با افرادی که خود را مذهبی نمی‌دانند از امیدواری بالاتری برخوردارند.

در پژوهش کوری^۲ و دیگران (۱۹۹۷) در مطالعه‌ای با عنوان نقش امید در پیشرفت تحصیلی و ورزشی دانشجویان ورزشکار، نشان داد که افراد امیدوارتر تفکرات مثبت، عزت نفس و اعتماد به نفس بیشتری دارند نسبت به کسانی که امید کمتری دارند. افراد با سطح امید بالا احساسات را با انرژی بیشتری منتقل می‌کنند و همچنین خودشان را به شکل بهتر و مثبت‌تری معرفی می‌کنند.

در تحقیق چانگ (۱۹۹۸) با عنوان «امید، مهارت حل مسأله و مقابله در دانشجویان» نشان دادند که امیدواری با توانایی حل مسأله رابطه مستقیم دارد. همچنین دانشجویانی که از امید بیشتری برخوردار بودند، در برابر شرایط استرس‌زا مقاوم‌تر بودند. ابرایت^۳ و لون^۴ (۲۰۰۲) در مطالعه‌ای روی زنان زنان مبتلا به سرطان سینه؛ پارامترهای عزت نفس، حمایت اجتماعی و اعتقادات مذهبی را در امیدواری مؤثر یافتند.

سالسمن^۵ (۲۰۰۵) مطالعه‌ای با عنوان «رابطه دین و سازگاری روانی: نقش خوش‌بینی و حمایت اجتماعی انجام

¹ Penrod & Morse

² Curry

³ Ebright, P. R

⁴ Lyon, B

⁵ Salsman

⁶ Li-Yun Wang

⁷ vall

⁸ Ciarrochi

نظریات دینداری

فویر باخ^۱ شهرت‌ش در افکار مادی و همین تحلیلی است که از مذهب کرده است و آن تحلیلش این است که گفته است مذهب ناشی از همین حالت از خود بیگانگی انسان نسبت به خودش است (دژاکام، ۱۳۸۰). طبق نظریه‌های فویر باخ مذهب عن قریب پایان می‌یابد یعنی انسان هر چه خودش را بیشتر بشناسد نیاز او به فرض خدا کمتر می‌شود و وقتی انسان خودش را خوب شناخت دیگر اصلاً جایی برای مذهب باقی نمی‌ماند و انسان به جای اینکه خدا را بپرستد خودش را می‌پرستد و به جای اینکه خدا را تجلیل کند خودش را تجلیل می‌کند (دژاکام، ۱۳۸۰: ۳۹-۴۰).

راسل^۲ در نظریه‌ای دیگر، مذهب را ناشی از ضعف و زبونی انسان می‌شمارد که همان ترس است و شاید کسی که بیشترین تأکید را در این زمینه دارد، راسل باشد. کتاب برگزیده افکار راسل از کتاب تعلیم و تربیت و نظم اجتماعی او این چنین نقل می‌کند: «اعتقاد به خدا و زندگی پس از مرگ این امکان را به ما می‌دهد که زندگی را با شهادت پرهیزگاران کمتری بالنسبه به شکاکيون ادامه دهیم؛ یعنی اینکه اعتقاد به دین ما را کم شهادت‌تر می‌کند». همچنین از کتاب اجتماع انسانی، راسل چنین نقل می‌کند: «فکر می‌کنم انسانی که نتواند وجود مهلکه‌های زندگی را بدون قبول افسانه‌های تسلی بخش تحمل کند وجودی ضعیف و قابل تهدید است. چنین انسانی قطعاً در بخشی از وجود خود بدین حقیقت معترف است که آنچه را او قبول کرده جز افسانه و اسطوره نیست» (دژاکام، ۱۳۸۰).

آگوست کنت^۳ معتقد است که دین همان اصل وحدت بخش و زمینه مشترکی است که اگر نبود، اختلاف‌های فردی جامعه را از هم می‌گسیخت. دین به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا بر تمایلات خودخواهانه‌شان فایق آیند و به خاطر عشق به هم نوعانشان فراتر از این خود خواهی‌ها عمل کنند. دین همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام

تعیین اهداف مهم، به افزایش انگیزه منجر می‌شود و این انگیزه برانگیخته شده، به نوبه خود ممکن است به یافتن گذرگاه کمک کند.

امید را که سازه‌ای بسیار نزدیک به خوش‌بینی است، اسنایدر (۲۰۰۰) به عنوان سازه‌ای شامل دو مؤلفه مفهوم‌سازی کرده است: ۱- توانایی طراحی گذرگاه‌هایی به سوی هدف‌های مطلوب به رغم موانع موجود و ۲- کارگزار یک انگیزش برای استفاده از این گذرگاه‌ها، امید مجموع این دو مؤلفه است. طبق این مفهوم‌سازی، امید هنگامی نیرومند است که هدف‌های ارزشمندی را در برگیرد و با داشتن موانع چالش‌انگیز ولی نه برطرف نشدنی، احتمال دستیابی به آنها در میان مدت وجود داشته باشد جایی که ما به رسیدن به هدف‌ها اطمینان داریم، امید غیرضروری است. جایی که مطمئن هستیم به هدف نخواهیم رسید، در این صورت نومید می‌شویم. طبق این مفهوم‌سازی، هیجان‌های و منفی محصول جنبی تفکر هدفمند امید و ناامیدی هستند (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۸).

از نظریه امید اسنایدر به عنوان چارچوب نظری این تحقیق استفاده کردیم. در این نظریه، امید عبارت است از «ظرفیت ادراک شده برای تولید مسیرهایی به سمت اهداف مطلوب و انگیزه ادراک شده برای حرکت در این مسیرها». از این رو امید یعنی: انتظار مثبت برای دستیابی به اهداف. انتظار مثبت دارای دو مؤلفه «عامل» و «گذرگاه» است (اسنایدر به نقل از پرچم و محققیان، ۱۳۹۰). در نظریه امید اسنایدر، سه مؤلفه وجود دارد: تفکر هدف (هر چیزی که خود فرد مایل است بدان دست یابد، آن را انجام دهد یا تجربه یا ایجاد کند)، تفکر عامل (یک مؤلفه انگیزشی برای به حرکت در آوردن فرد، در مسیر راه‌های در نظر گرفته شده برای رسیدن به هدف) و تفکر گذرگاه (توانایی ادراک شده فرد برای شناسایی و ایجاد مسیرهایی به سمت هدف) (محققیان، ۱۳۹۰). این سه مؤلفه بر یکدیگر اثر متقابل دارند. تعیین اهداف مهم، به افزایش انگیزه منجر می‌شود و این انگیزه برانگیخته شده، به نوبه خود ممکن است به یافتن گذرگاه کمک کند.

¹ Feuerbach

² Rassel

³ August Comte

آلپورت^۳ معتقد است که نظام ارزش‌های دینی بالاترین، مقدم‌ترین و ضروری‌ترین ارزش‌ها هستند که به تنهایی قادرند شخصیت را سازماندهی کنند. بسیاری از متفکران مثل یونگ^۴، فرانکل^۵ و تیلیک^۶ این اعتقاد آلپورت را مورد تأیید و حمایت قرار دادند (کرمی و همکاران، ۱۳۹۱).

بینگر ایجاد ارزش‌های دایمی برای پاسخگویی به نیازهای اساسی و غایی انسان - وحدت بخشیدن بین انسان‌ها، ایجاد ثبات اجتماعی و انطباق فردی را از کارکردهای دین می‌داند. همچنین گیرتز ایجاد حس فائق آمدن بر تردید و سردرگمی، معنادار ساختن و قابل تحمل نمودن رنج در روحيات بشری، را از کارکردهای دین می‌داند (عابدی، ۱۳۸۸). مذهب می‌تواند در مراحل ارزیابی اولیه عوامل تهدید کننده زندگی و موجودیت شخص را مشخص کند دخالت و به عنوان یک عامل میانجی عمل کند. همچنین در مراحل ارزیابی مجدد و پس از وقوع مشکل می‌تواند نقش تعیین کننده‌ای داشته باشد و امیدواری و معنی‌جویی بیشتری در فرد ایجاد کند (کرمی و همکاران، ۱۳۸۶).

فرضیه‌ها

۱. بین دینداری و امیدواری رابطه وجود دارد.
۲. بین اعتقادات مذهبی و امیدواری رابطه وجود دارد.
۳. بین پایبندی به مناسک دینی و امیدواری رابطه وجود دارد.
۴. بین بعد عاطفی و امیدواری رابطه وجود دارد.
۵. بین بعد پیامدی دینداری و امیدواری رابطه وجود دارد.
۶. بین حمایت اجتماعی دوستان و امیدواری رابطه وجود دارد.
۷. بین حمایت اجتماعی خانواده و امیدواری رابطه وجود دارد.
۸. بین هویت طبقاتی و امیدواری رابطه وجود دارد.
۹. بین گروه قومی و امیدواری رابطه وجود دارد.

عقیدتی مشترک، به همدیگر پیوند می‌دهد. دین سنگ بنای سامان اجتماعی است و برای مشروع ساختن فرمان‌های حکومت، اجتناب‌ناپذیر است. هیچ قدرت دنیوی نیست که بدون پشتیبانی یک قدرت معنوی دوام آورد. «هر حکومتی برای تقدیس و تنظیم رابطه فرماندهی و فرمانبری به یک دین نیاز دارد» (کوزر^۱، ۱۳۷۹: ۳۴).

امیل دورکیم معتقد است علم دین، امکان بازسازی باورهای لازم برای اجماع اجتماعی را نشان می‌دهد. نه از آن جهت که این علم برای ایجاد ایمان جمعی کافی است بل به دلیل آنکه این امید را باقی می‌گذارد که چون همه خدایان گذشته چیزی جز تجسم دیگری از جامعه نبوده‌اند، جامعه آینده نیز توانایی ساختن خدایان جدیدی را خواهد داشت. در این معنا، صور بنیانی حیات دینی، در حکم راه حل دورکیمی تضاد موجود میان علم و دین است. علم با کشف واقعیت عمیق همه ادیان، دین دیگری ایجاد نمی‌کند، بل این اعتماد را به وجود می‌آورد که جامعه قادر است در هر دوره خدایان مورد نیاز خویش را بسازد. «علاق دینی، چیزی جز صور تمثیلی علائق اجتماعی و اخلاقی نیستند» (آرون^۲، ۱۳۸۷).

ماکس وبر جامعه‌شناسی دینی است و بر کوشیده است انواع کلی حالات دینی بنیادی را تعیین کند. اگر بپذیریم که جهان افسون زده اقوام بدوی با جهان افسون زدوده ملت‌های نوین از عوامل مسلط در جریان تحول مذهبی بشر است، پس مسأله تمایزپذیری انواع فعالیت بشری را هم باید به عنوان یک فکر راهنمای دیگر در نظر گرفت (آرون، ۱۳۸۷).

کارکردهای مذهب از دیدگاه علامه طباطبایی تشریح و وضع قوانینی است که برای سعادت دنیا و آخرت آدمی سودمند است و اصلاح فرد و جامعه، کنترل درونی رفتار بشر، کنترل دائمی که گریزی از آن نیست نیز از دیگر موارد است. همچنین آیت الله جوادی آملی تفسیر زندگی، هدایت و تأمین سعادت دنیا و آخرت را از کارکردهای مذهب می‌داند (عابدی، ۱۳۸۸).

³ Alport

⁴ Jung

⁵ Francel

⁶ Tilice

¹ Lewis Coser

² Raymond Aron

روش تحقیق

تحقیق حاضر با توجه به اینکه به افزایش اطلاعات موجود می‌انجامد و با در نظر گرفتن اهداف پژوهش که شناخت رابطه بین متغیرهای دینداری و امید است، تحقیقی کاربردی است که هدف اساسی این نوع تحقیقات آزمون نظریه‌ها، تبیین روابط بین پدیده‌ها در یک زمینه خاص است و با توجه به ماهیت موضوع تحقیق، نوع مطالعه توصیفی و به شیوه پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شیراز در سال تحصیلی (۹۲-۹۱) است که برابر با ۵۶۳۷ نفر می‌باشد. ۳۸۱ نفر با نمونه‌گیری خوشه‌ای از طریق فرمول کوکران انتخاب شدند. به این طریق که از هر ۴ ناحیه ۴ مدرسه به صورت تصادفی انتخاب شدند، سپس از هر مدرسه ۲۵ دانش‌آموز تصادفاً پرسشنامه را پر کردند. جمعاً از این ۴۰۰ نفر ۳۹۱ دانش‌آموز پرسشنامه‌ها را پر کردند. تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق پرسشنامه با طیف لیکرت بود. برای آزمون روایی از آلفای کرونباخ استفاده شد که نتایج بدین شرح است:

جدول ۱- پایایی

سازه	میزان آلفای کرونباخ
دینداری	/۹۲
بعد اعتقادی	/۸۴
بعد مناسکی	/۷۳
بعد پیامدی	/۷۱
بعد عاطفی	/۸۴
حمایت خانواده	/۹۴
حمایت دوستان	/۸۳
امیدواری	/۸۰

تعاریف نظری و عملیاتی مفاهیم

امید عبارت است از «ظرفیت ادراک شده برای تولید مسیرهایی به سمت اهداف مطلوب و انگیزه ادراک شده برای حرکت در این مسیرها». از این‌رو امید یعنی انتظار مثبت برای دستیابی به اهداف. انتظار مثبت دارای دو مؤلفه «عامل» و «گذرگاه» است (اسنایدر به نقل از پرچم و محققیان، ۱۳۹۰).

تعریف عملیاتی امید در این تحقیق به این صورت بود: ادامه تحصیل، ورود به دانشگاه، پذیرفته شدن در رشته مورد علاقه، ازدواج موفق، یافتن شغل مناسب و کسب منزلت اجتماعی و ...

دینداری یا تدین به حالتی در انسان اطلاق می‌شود که دین متعلق به آن است. حالتی است که تمام یا بخشی از تعلیم و دستورات دینی (اعم از عقاید، اخلاقیات و احکام) مورد پذیرش مردم یا گروهی از افراد قرار گیرد. بنابراین «دینداری»، عبارت از التزام فرد به دین مورد قبول خویش است. این التزام در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات، اعمال فردی و جمعی حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او سامان می‌پذیرد (طالبان، ۱۳۸۰: ۵۰-۴۹).

تعریف عملیاتی آن بدین شرح است: دین در چهار بعد اعتقادی (اعتقاد به اصول دین مانند توحید و نبوت و معاد)، مناسکی (پای‌بندی به نماز، روزه، امر به معروف و نهی از منکر و...)، عاطفی (حب نسبت به بزرگان دین و متدینین و بغض نسبت به دشمنان دین) و رفتاری (رعایت حجاب، امانت‌داری، صدق و...) سنجیده شد.

طبقه خوداظهاری: به بخشی از جامعه اطلاق می‌شود که به لحاظ داشتن ارزش‌های مشترک، منزلت اجتماعی معین، فعالیت‌های دسته جمعی، میزان ثروت و دیگر دارایی‌های شخصی و نیز آداب معاشرت با دیگر بخش‌های همسان جامعه متفاوت باشد (کوئن، ۱۳۸۷: ۲۹۶).

تعریف عملیاتی: طبقه خوداظهاری در پنج سطح بالا، متوسط رو به بالا، پایین و متوسط رو به پایین مورد سنجش قرار گرفت.

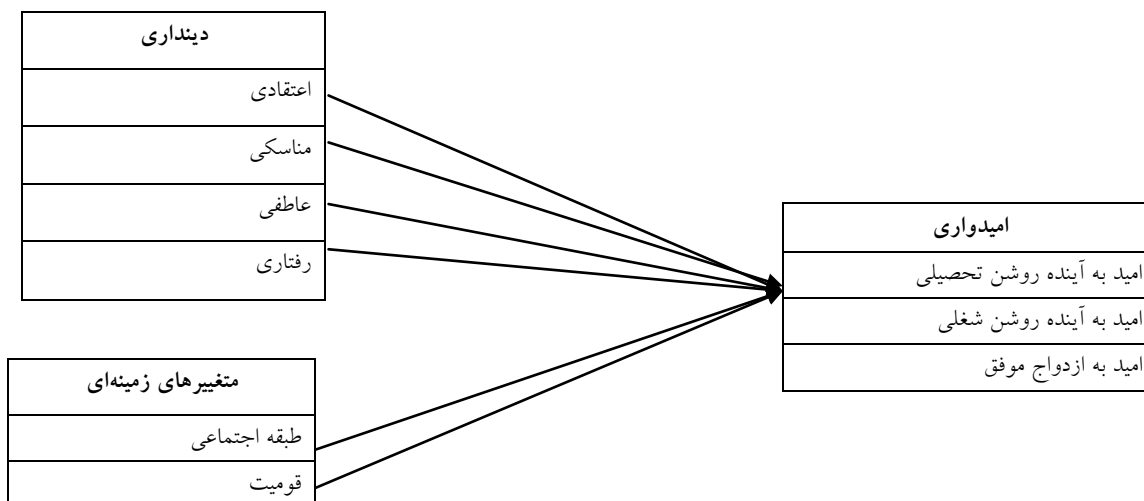
حمایت اجتماعی: کوب^۱ (۱۹۷۶)، حمایت اجتماعی را مجموعه اطلاعاتی تعریف می‌کند که شخص را به این اعتقاد می‌رساند که در یک شبکه ارتباطی مورد توجه و علاقه دیگران است و از سوی آنها با ارزش و محترم شمرده می‌شود و در نتیجه چنین باوری، این احساس به فرد دست می‌دهد که به آن شبکه ارتباطی متعلق است (رستگارخالد، ۱۳۸۴: ۱۳۶).

^۱ Cube

رابطه عاطفی، حمایت اقتصادی، اعتماد، رابطه صمیمانه و همدلی عملیاتی شد.

تعریف عملیاتی: حمایت اجتماعی را در دو بعد حمایت خانواده و دوستان ارزیابی شد. حمایت اجتماعی به صورت

مدل مفهومی و عملیاتی

است که نشان‌دهنده امیدواری در حد متوسط است. در این قسمت به بررسی رابطه ابعاد چهارگانه دینداری با امیدواری پرداخته می‌شود. برای این منظور با توجه به سطح سنجش متغیرها برای آزمون فرضیات از همبستگی پیرسون استفاده گردید.

یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های توصیفی تحقیق ۳۷/۱ درصد از دانش‌آموزان در مقطع اول، ۳۷/۹ دوم، ۲۴/۶ سوم در این تحقیق شرکت کردند. میانگین سنی دانش‌آموزان ۱۵/۹۳ بود. همچنین نتایج توصیفی حاکی از این است که میانگین امیدواری در بین دانش‌آموزان ۵۰/۴ با انحراف معیار ۸,۳۵

جدول ۲- تحلیل همبستگی بین امید و متغیرهای مستقل

متغیر	ضریب همبستگی	سطح معناداری
دینداری	/۳۲	/۰۰۰
بعد اعتقادی	/۱۹	/۰۰۰
بعد مناسکی	/۱۹	/۰۰۰
بعد عاطفی	/۲۰	/۰۰۰
بعد پیامدی	/۳۴	/۰۰۰
حمایت خانواده	/۳۷	/۰۰۰
حمایت دوستان	/۲۶۰	/۰۰۰

می‌توان گفت که همبستگی مذکور معنی‌دار است. به عبارت دیگر با رشد دینداری در دانش‌آموزان، امیدواری آنها افزایش می‌یابد. بنابراین فرضیه اول با احتمال ۹۵/۰۰ مورد تأیید قرار

میزان همبستگی آماری بین دینداری و امیدواری دانش‌آموزان حدود ۳۲/۰ است که نشان‌دهنده همبستگی مثبت بین دو متغیر است و با توجه به سطح معنی‌داری مشاهده شده

می‌گیرد.

همبستگی بعد اعتقادی با امیدواری ۱۹/۱ است که حاکی از همبستگی مثبت بین دو متغیر است. با توجه به سطح معنی‌داری نیز می‌توان گفت که همبستگی این دو متغیر نیز معنی‌دار است و با افزایش اعتقادات مذهبی، امیدواری نیز افزایش می‌یابد.

یافته‌های تجربی حاصل از آزمون آماری همبستگی بین بعد مناسکی و امیدواری دانش‌آموزان حدود ۱۹/۱ است. با توجه به سطح معنی‌داری این رابطه و همبستگی مثبت آن به این نتیجه می‌رسیم که با افزایش پایبندی و تقید به مناسک مذهبی امیدواری افزایش می‌یابد. بنابراین این فرضیه نیز تأیید شد.

بین بعد عاطفی و امیدواری حدود ۲۰/۲ همبستگی وجود

دارد که حکایت از همبستگی مثبت و با توجه به سطح معنی‌داری رابطه معنی‌دار بین آنها وجود دارد. به این شرح که هرچه پیوند عاطفی با مقدسات دینی بیشتر باشد، امیدواری نیز افزایش می‌یابد. بنابراین فرضیه چهارم نیز تأیید شد.

همبستگی آماری بین بعد پیامدی و امیدواری حدود ۳۴/۸ است. این عدد بیانگر رابطه مثبت بین این دو متغیر است. همچنین با توجه به سطح معنی‌داری این رابطه مانند دیگر فرضیات معنی‌دار بود. پس فرضیه پنجم هم تأیید شد. نتیجه اینکه تمام ابعاد دینداری با امیدواری همبستگی مثبت دارد و تمام فرضیات تأیید شد.

با توجه به نتایج به دست آمده از تحلیل آماری تفاوت معناداری بین امیدواری بر حسب هویت طبقاتی مشاهده نشد. بنابراین این فرضیه تأیید نشده است.

جدول ۳- تفاوت میانگین امیدواری کل پاسخگویان بر حسب طبقه اجتماعی

محل سکونت	تعداد	میانگین	انحراف معیار	F	سطح معنی‌داری
بالا	۱۸	۵۱,۲۷۷۸	۹,۴۱۰۹۲	۱/۹۹۹	۰/۰۹۴
متوسط رو به بالا	۱۰۳	۵۱,۹۷۰۹	۸,۴۹۳۹۸		
متوسط	۲۱۱	۵۰,۰۲۸۴	۸,۰۸۵۲۱		
متوسط رو به پایین	۳۰	۴۷,۷۶۶۷	۷,۹۵۹۷۴		
پایین	۸	۴۸,۱۲۵۰	۸,۶۲۶۱۶		
کل	۳۷۰	۵۰,۴۰۵۴	۸,۳۱۲۵۳		

بررسی آماری در جدول زیر نشان می‌دهد میزان امیدواری در گروه‌های قومی با توجه به اینکه میانگین‌ها تفاوت چندانی دارند. یافته‌های به دست آمده حاکی از آن است که آماره $t=۰/۲۳۰$ و سطح معنی‌داری حاصل $s=۸/۱۹$

مطلوب نیست. پس این فرضیه تأیید نمی‌گردد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت میزان امیدواری در گروه‌های قومی تقریباً یکسان است و این فرضیه تأیید نمی‌شود.

جدول ۴- تفاوت امیدواری بر گروه‌های قومی

گروه‌های قومی	تعداد	میانگین	انحراف معیار	T	سطح معنی‌داری
فارس	۳۳۳	۵۰/۵۹	۸/۱۶	۰/۲۳۰	۰/۸۱۹
غیر فارس	۴۲	۵۰/۲۹	۸/۶۹		

جدول ۵ نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره را به شیوه گام به گام در سه مرحله برای متغیر وابسته امیدواری نشان

می‌دهد. داده‌های جدول نشان‌دهنده آن هستند که از میان متغیرهای مستقل سه متغیر حمایت خانواده، بعد رفتاری

دینداری و حمایت دوستان به ترتیب وارد معادله شده‌اند. در مجموع همبستگی متغیرهای این مدل با متغیر وابسته ۰/۴۶۵ درصد بوده است. همچنین مدل مذکور توانسته است با سه متغیر مستقل فوق ۲۱/۶ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین

کند. مقدار F جدول در مرحله سوم برابر با ۲۴/۳۰۹ و در سطح بیش از ۹۹ درصد معنا بود که نشان‌دهنده برازندگی بودن مدل بوده است.

جدول ۵- تحلیل واریانس مدل رگرسیونی چند متغیره گام به گام امیدواری

مراحل ورود متغیرها	متغیر	R	R ^۲	مقدار F	Sig F	Beta	T	Sig. T
اول	حمایت خانواده	۰/۳۴۹	۰/۱۲۲	۳۷/۱۴۹	۰/۰۰۰	۰/۳۴۹	۶/۰۹۵	۰/۰۰۰
دوم	بعد رفتاری دینداری	۰/۴۴۲	۰/۱۹۵	۳۲/۲۹۵	۰/۰۰۰	۰/۲۷۹	۴/۹۲۱	۰/۰۰۰
سوم	حمایت دوستان	۰/۴۶۵	۰/۲۱۶	۲۴/۳۰۹	۰/۰۰۰	۰/۱۴۸	۲/۶۲۷	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه

بیشتر تحقیقات انجام شده در مورد امیدواری در حوزه روان‌شناسی بوده است اما از آنجا که این مهم هم عامل پدیده‌های اجتماعی مانند حمایت اجتماعی، اعتماد، سرمایه اجتماعی و هم تحت تأثیر نهادهای اجتماعی از جمله دین، خانواده، آموزش و پرورش و جز آنهاست، می‌توان با تحقیقات جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی به توصیف و تبیین این موضوع پرداخت.

همان‌گونه که ذکر شد امیدواری در نظریه اسنایدر مستلزم داشتن اراده برای نیل به موفقیت و نیز شناسایی، شفاف سازی و پیگیری راه‌های لازم برای دستیابی به موفقیت است. دینداری نیز به اذعان بسیاری از جامعه‌شناسان و روان‌شناسان از مؤلفه‌های بسیار تأثیرگذار در کیفیت زندگی و عناصر آن از جمله امیدواری است.

از آنجا که عناصر دو گانه سازنده امید یعنی منابع و مسیرها بیانگر فرایند افکار هدفمندار هستند و تفکرات هدفمند هم از لحاظ نظری نقطه مرکزی و ثقل معنا در زندگی هستند، پس می‌توان فرض کرد که تفکر امیدوارانه پیامد اصلی معنی‌داری در زندگی است (فلیدمن^۱ و اسنایدر به نقل از کرمی و دیگران، ۱۳۹۱). طبق نظر اسنایدر، ناامیدی حالت تکان‌دهنده‌ای

است که با احساس از ناممکن بودن امور، احساس ناتوانی و بی‌علاقگی به زندگی آشکار می‌شود. فرد در اثر ناامیدی به شدت غیرفعال می‌شود و نمی‌تواند موقعیت مختلف خود را بسنجد و تصمیم بگیرد (اسلامی نسب، به نقل از غلامی و دیگران، ۱۳۸۸). در نظریه اسنایدر تغییرات در سطوحی امید می‌تواند در طول زمان رخ می‌دهد (وال^۲، ۲۰۰۶).

این پژوهش با هدف بررسی رابطه دینداری و امید در دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه صورت گرفت. در این پژوهش بعد عاطفی، اعتقادی، اخلاقی و مناسکی به ترتیب پیش‌بینی‌کننده‌های میزان امیدواری دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر شیراز هستند. همان‌طور که نشان داده شد امیدواری در گروه‌های قومی تفاوتی نداشت.

براساس یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت بین ابعاد مختلف دینداری با میزان امیدواری دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر شیراز رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد که از این جهت همسو با نتایج تحقیقات پیشین یعقوب احمدی (۱۳۸۸)، مهرناز عبداللهی (۱۳۸۹)، بالنجانی و دیگران (۱۳۹۰)، محمدباقر عیززاده اقدم (۱۳۹۱)، جهانگیر کرمی و همکاران (۱۳۹۱) و ابرایت و لون (۲۰۰۲)، سالسمن (۲۰۰۵) بود.

با توجه به نتایج تحقیقات پیشین امیدواری با جهت‌گیری

^۱ Flydmm

^۲ Valle

یگی، ع؛ فراهانی، م؛ محمدخانی، ش. و محمدی‌فر، م. (۱۳۹۰). «نقش تشخیصی کیفیت زندگی و امیدواری در معنادان گمنام و معنادان تحت درمان نگهدارنده متادون»، *مجله روان‌شناسی بالینی*، سال سوم، ش ۳، ص ۷۵-۸۴.

پرچم، ا؛ فاتحی‌زاده، م. و محققیان، ز. (۱۳۹۰). «ابعاد سه گانه نظریه اسنایدر و تطبیق آن با دیدگاه قرآن کریم»، *نشریه معرفت*، سال بیستم، ش ۱۶۶، ص ۹۹-۱۱۳.

خلیلیان شلمزاری، م؛ جندقی، غ؛ پسندیده، ع. (۱۳۹۲). «ساخت و روایی سنجی مقیاس امید بر اساس منابع اسلامی»، *فصلنامه روان‌شناسی و دین*، سال ششم، شماره اول، ص ۷۶-۵۹.

دژاکام، ر. (۱۳۸۰). *پیش در آمدی بر جامعه‌شناسی دین از منظر استاد مطهری*، تهران: دفتر نشر معارف.

رستگار خالد، ا. (۱۳۸۴). «گسترش نقش زنان در جهت حمایت‌های شغلی - خانوادگی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ش ۴، ص ۱۲۶-۱۶۵.

سیادتیان، ح؛ مستاجران، م. و قمرانی، ا. (۱۳۹۱). «بررسی مقایسه‌ای امید به زندگی و خوش‌بینی در دانش‌آموزان ناشنوا و شنوا»، *تعلیم و تربیت استثنایی*، ش ۱۱۲، ص ۱۸-۲۶.

شهریاری، ص. (۱۳۹۰). «نقش امید در آموزه‌های دینی»، *مجله پیوند*، ش ۳۸۷، ص ۲۳-۲۵.

طالبان، م. (۱۳۸۰). «تعهد مذهبی و تعلق سیاسی»، *نامه پژوهش*، سال پنجم، ش ۲۱-۲۰، ص ۱-۲۲.

عابدی، ا؛ شواخی، ع. و تاجی، م. (۱۳۸۷). «رابطه بن ابعاد دینداری با شادی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان»، *دو فصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، سال ۱، ش ۲، ص ۴۵-۵۸.

عبداللهی، م. (۱۳۸۹). «تبیین جامعه‌شناختی امید»، *رشد آموزش علوم اجتماعی*، دوره ۱۴، ش ۲، ص ۳۵-۴۱.

علیزاده‌اقدام، م. (۱۳۹۱). «بررسی میزان امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، دوره بیست و سوم، ش ۴، ص ۱۸۹-۲۰۶.

مذهبی رابطه مثبت دارد. همچنین با افراد امیدوار افسردگی کمتری دارند. افراد بزرگسال نگرش منفی‌تری به آینده نسبت به جوانان دارند. همچنین پایگاه اجتماعی و اقتصادی در تبیین امیدواری نقش مهمی دارند. افراد امیدوار انرژی بیشتری دارند و از خود تصویر مثبت‌تری ارائه می‌دهند. آستانه تحمل بالاتری دارند در امر تحصیل موفق‌ترند. همچنین مذهب می‌تواند در مراحل ارزیابی اولیه عوامل تهدید کننده زندگی و موجودیت شخص دخالت و به عنوان یک عامل میانجی عمل کند. همچنین در مراحل ارزیابی مجدد و پس از وقوع مشکل می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد و امیدواری و معنی‌جویی بیشتری در فرد ایجاد کند (کرمی و دیگران، ۱۳۸۶).

منابع

قرآن کریم.

آرون، ر. (۱۳۷۷). *مراحل سیر اندیشه در جامعه‌شناسی* (متن بازبینی شده)، مترجم: باقر پرهام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

احمدی، ی. (۱۳۸۸). «وضعیت دینداری و نگرش به آینده دین در میان نسل‌ها مطالعه موردی شهر سنندج»، *نشریه معرفت*، سال اول، شماره اول، ص ۱۷-۴۴.

احمدی طهور سلطانی، م؛ کرمی‌نیا، ر؛ احدی، ر. و مرادی، ع. (۱۳۹۰). «هنجار یابی روایی و اعتبار مقیاس امیدواری حوزه‌های خاص در دانشجویان ایرانی»، *مطالعات روان‌شناسی بالینی*، ش ۵، ص ۵۱-۷۴.

بالنجانی، ا؛ خشایی، ج؛ امانپور، ا. و عظیمی، ن. (۱۳۹۰). «بررسی ارتباط بین سلامت معنوی، مذهب و امید در بیماران مبتلا به سرطان»، *مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات)*، دوره ۱۷، ش ۳، ص ۲۷-۳۸.

بهروزی، ن. و محمدی، ن. (۱۳۸۷). «بررسی رابطه معنای زندگی و امیدواری در دانشجویان دانشگاه شیراز»، *مجموعه مقالات چهارمین سمینار سراسری بهداشت روانی دانشجویان*، تهران: نشر آینه، ص ۷۰-۷۳.

- Student-Athlete, Academic and Sport Achievement". *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 73, p 1257-1267.
- Ebright, P.R. & Lyon, B. (2002) "Understanding Hope and Factors that Enhance Hope in Women with Breast Cancer". *Oncology Nursing*, No. 29, P 3.
- Scioli, A. Chamberlin, C.M. Samor, C.M. Lapointe A.B. & Campbell, T.L.A. (1997) *prospective study of hope, optimism, and health*. MacLeod, A.R. McLennon J. 81(3 Pt 1), 723-733.
- Snyder, C.R. Stephen, S. Ilardi, Jen. Cheavens Scott T. Michael, Laura Yamhure. (2000) "Susie Simpson", *Cognitive Therapy and Research*, Vol. 24, No. 6, p 747-762.
- Snyder, C.R. (2000) *Handbook of hope*. copyright © by Academic press.
- Snyder, C.R. Irving, L. Anderson, J.R. (1994) *Hope and Health: Measuring the will and ways*, In: C. R. Snyder C. R. Forsyth (Eds.), *Handbook of Social and Clinical Psychology: The Health Perspective*.
- John, M. Salsman, Tamara, L. Brown, Emily, H. Brechting Charles, R. Carlson, (2005) "The Link between Religion and Spirituality and Psychological Adjustment: The Mediating Role of Optimism and Social Support", *Pers Soc Psychol Bull April*, vol. 31, No. 4, p 522-535.
- Joseph Ciarrochi, Patrick, C.L. Heaven Corresponding, Fiona Davies (2007) "The Impact of Hope, Self-Esteem, and Attributional Style on Adolescents' School Grades and Emotional Well-Being: A Longitudinal Study", *Journal of Research in Personality*, Vol. 41, Issue 6, P 1161-1178.
- Michael, F. Valle, E. Scott Huebner, Shannon, M. Suldo (2006) "An Analysis of Hope as a Psychological Strength", *Journal of School Psychology*, No. 44, p 393-406.
- Penrod, J. Morse, M. (1997) "Strategies for Assessing and Fostering Hope: the Hope Assessment Guide: Oncology Nurse Forum". *Jul*, No. 24(6), p 1055-1063.
- Van, Dongen, E. (1998) "I wish a Happy End. Hope in the Lives of Chronic Schizophrenic Patients". *Anthropology and Medicine*, No. 5, p 169-192.
- Wang, P. Chang, F. Shih, C. Sun, C. & Jeng. (2003) "Self-Care Behavior, Hope, and Social Support in Taiwanese Patients Awaiting Heart Transplantation". *Journal of Psychosomatic Research*, No. 61(4), P 485-491.
- غلامی، م؛ پاشا، غ. و سودانی، م. (۱۳۸۸). «اثر بخشی آموزش معنا درمانی گروهی بر امید به زندگی و سلامت عمومی بیماران دختر تالاسمی»، *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)*، شماره چهارم و دو، صص ۲۵-۴۵.
- قابل، ن. (۱۳۸۸). «بیم و امید از منظر قرآن»، *نشریه معرفت، سال اول، شماره اول*، صص ۱۷-۴۴.
- قاسمی، ا؛ عابدی، ا. و باغبان، ا. (۱۳۸۸). «اثر بخشی آموزش گروهی مبتنی بر نظریه امید اسنایدر بر میزان شادکامی سالمندان»، *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)*، شماره چهارم، صص ۱۷-۳۸.
- کراسکیان، آ. (۱۳۹۲). «مقیاس امیدواری نوجوانان»، *رشد مشاور مدرسه، دوره نهم، ش ۳۳*، صص ۳۴-۳۵.
- کرمی، ج؛ زکی، ع. و علیخانی، م. (۱۳۹۱). «رابطه جهت‌گیری مذهبی با میزان تاب‌آوری و امیدواری در دانشجویان دانشگاه رازی»، *فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال دوم، ش ۲*، صص ۲۴۳-۲۵۶.
- کوزر، ل. (۱۳۷۳). *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- کوئن، ب. (۱۳۸۷). *مبانی جامعه‌شناسی*، مترجم: غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- محققیان، ز. (۱۳۹۱). «امید و نقش تکاملی آن در قرآن»، *بینات، ش ۷۳، سال نوزدهم*، صص ۱۶۵-۱۸۴.
- مهری‌نژاد، ا. و رجبی‌مقدم، س. (۱۳۹۱). «بررسی اثربخشی معنا درمانی بر افزایش امید به زندگی معنادان با ترک کوتاه مدت»، *فصلنامه مطالعات روان‌شناسی بالینی، شماره هشتم، سال دوم*، صص ۲۹-۴۲.
- Chang, E.C. (1998) "Hope, Problem-Solving Ability, and Coping in a College Student Population: Some Implications for Theory and Practice". *Journal of Clinical Psychology*, No. 54, p 953-962.
- Curry, L.A., Snyder, C.R. Cook, D.L. Ruby, B.C., & Rehm, M. (1997) "The Role of Hope in